

Jätå

MARGIT ANDERSSON

Ordä »jätå« betydär »mat«. ”I donär jätå” betyder ”Jag lagar mat”. Det kan också vara ett verb: ”Ä e viktit tä jätå ordäntli”; ”Ällt så gor tä jätå e jätt guss-lån.”

Äv gämålt brukät ä va tre mål mat umm dan, åtminstone då ä va vitträn. Ä va: mårrgån-mål, midag å kvälls-mål.

Mårrgån-mälä åt dämm i ätt/ni-tidn, å ä brukät mjässt-äv va strömingg älld silld å päron. Ä kundd bå bi ättär-rätt o, uppkoka gröt sä dan fyri.

Midas-mälä, milå jätt å två (midag e mitt å dajim, ä!) kundd va kåpp-velingg älld kvännmjöls-gröt å stjyr, å nå tupper ata.

Kvälls-mälä va krafftägäst mälä, å ä åt dämm i sju/ätt-tidn, då kelinggär add gart-frå si uti fjosi. Då vårt ä strömingg å päron, attä. Ä kundd bi klämmapäron, o – umm ä add vurti nå levor upå mårrgån. Nänn gångg åt dämm grynkupp (kvänn-gryn, koka i tjöt-spad), å ibland va ä blod-bull (sumu så blodpallt). Ä va ä so att nänn add fisstja, umm ä va do tidi, ja då va ä ju närpå kalas!

Umm ä va do tidi upå ärä, då ä va nå särdeläs ärt arrbet, släkså slagu-trysskningg älld so, då kundd ä bi jätt äkkstra matmål runnt

4-5 tidn upå ättärmidan, afftä-val, å ä brukät va tupper minn nå såjl ini. Ibland ännädät ä att kvinnfotji såt uti fjosi dässt långgt inå nåti å spann läjnä, å då brukät dämm kok-upp jänn mjok-skvätt å brjot uti litä tunnbrö, så dämm fingg nå i si inå dämm djingg å lagd si. Ja, tunnbrö åt dämm full ata åll mål, å sä va ä drikka, föstäss.

Sumårtid å slåttårtid va ä litä odärles. Då djingg dämm upp i tre-tidn upå mårrgån å åt litä, inå dämm djingg utå slå. Ä kundd va skarrp-bull, så kvälldn fyri add vurti blätadn i drikka »bläta-bull«. Nå såjl ata bullam fikk ä innt va. "Ä e je stur ydygd tä jätå såjl ata bullam!" Anas va ä undjifär släkså ä va umm vittra.

Umm sundågå va ä sunndas-mat. Midajän, ä va »klabb å fett vått« – pallt så dämm kokät ilag minn tjöt. Sä, upå sunndaskvälldn, då va ä tä jät upp eta koka-tjötä minn päron å rötär så add koka ilag minn »tjöt å päron«.

Eta va matmåli, ä! In-milå då? "Ta di je tupp så du ärrkär bäjda!" Kaffe föstäss, ällvo-kaffe å fyr-kaffe.

Tro nu innt att ä va tråkät tä älld-å jätå sumu särrtäs jätå dag ättär dag! Ä fanns mångg särrtäs vellingg; Vatu-velingg (vatn å mjöl), mjok-velingg (mjok å mjöl), blann-d-velingg (vatublannda mjok å mjöl), öl-supå (jesi drikka å mjöl). Å sä kundd ä va uläjk särrtäs mjöl. Kvånnmjöls-velingg (vanligäst), gryn-velingg (kvånngryn utiblannda), kåpp-velingg (klimmpär uti), slet-velingg (slet å fin), päron-velingg (utiblannda päronmjöl/pärongryn), djetmjok-velingg (djetmjok å kvånnmjöl), såd-velingg (velingg åv dåli meli mjöl), klimmp-velingg (minn utilagd klimmpär åv mjöl å vatn), pann-velingg (sås åv vatn älld mjok, mjöl å fett) så sulld va såmä såjl ata brö.

Sumules minn gröt, ä fanns ljotmångg särrtär. Sjov jät i vatu-gröt vänn mårrgån, å i bi älldär vid. Förr sulld jänn vanlin vatugröt va så stadun, så grötmållo kundd sto rätt upp i gryton. Umm grötn va så ård så ä djikk tä älld an i nävån, då va ä nävågröt. I tyttjär bässt umm slepär-grötn, tunn å klistärakktån minn läjfred å russin uti.

Fö tä innt tåå umm sull! Sunndbruti tunnbrö uti nå vått; mjok-sull, stjyr-sull, drikka-sull, rakk-sull (brö i kållt vatn), flot-myli (uppkoka mjok älld vatn minn nå fett, så älläs upå brö).

Brukät dämm nå kryddor? Förr betydät kryddor djiffit (gift). Tä krydd-ijel nånn, tä krydd matn va sumu så tä födjiffit matn. Ä fanns revå-kryddor å rutt-kryddor. Fösst kryddor, so vir menum nu – så dämm byrd-å bruk, va starrk-pipär, å ä va nå så dämm brukät sãmän medesin. Ättär annd kam anis, uti brö, och senär kam krydd-pipär, uti tjöt.

Rovor då – va ä foksjätä? Jodå, dämm brukäs full mjässt uti stjiv-sod (tjöt-späd minn stjiva päron å kålrötär å nå rova). Sä redät dämm av ä minn kvånnmjöl. Ä vårt gått tä stetj rovor ini ungnim minn skalä å.

Bords-stjikk. Summär las boss-bön bå fyrå å ättär. I a lära mi tä älldär leva. Nå syllt-skål fikk innt kumå ifråga! Förr va ä ju innt presiss ljott tä ripå ättär matim, män nå så va ljot-ljott, ä va tä fråtå mäss an åt.

Dessa glimtar från gamla tiders mathållning är några funderingar kring Håll Nils Mattssons svar på frågelistan M 82 från Dialekt- och Folkminnesarkivet i Uppsala - »Matordning och bordsseder« (ULMA 9058). 27 sidor från år 1935 och 2 tilläggsidor från 1936.

Känns det svårt med språket? Ett tips: Det finns en ordbok som heter »Färdär frå Soldn«.

Margit Andersson